

УДК 371.4

Сергій Марчук

**КОСТЯНТИН УШИНСЬКИЙ ПРО НАУКОВО-ПРАКТИЧНІ
ПІДХОДИ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ДО ФІЗИЧНОГО
ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ «ПРОГРАМИ
ПЕДАГОГІКИ ДЛЯ ЖІНОЧИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ»)**

У статті на основі вивчення наукових праць К. Ушинського обґрунтовується педагогічний зміст професійної підготовки майбутніх фахівців до розв'язання важливих завдань фізичного виховання школярів. Визначено ефективні шляхи, засоби та умови фізичного виховання учнів при вивченні курсу педагогіки у жіночих навчальних закладах другої половини ХІХ століття у Росії.

Ключові слова: підготовка вчителя, фізичне виховання, педагогіка, К. Ушинський, жіночі навчальні заклади, слухач.

Підготовка педагогічних працівників, їх професійне вдосконалення є важливою умовою модернізації освіти [1]. Сучасний стан психолого-педагогічної підготовки майбутніх учителів потребує звернення до творчої спадщини видатних вітчизняних педагогів минулого з метою розв'язання актуальних проблем педагогіки вищої школи, пошуку раціональних технологій формування важливих компетенцій педагогічних фахівців. Важливою для вирішення окреслених завдань є наукова спадщина видатного українського педагога Костянтина Дмитровича Ушинського (1824–1870).

Академік Василь Кремень відзначив: «К. Ушинський як один із найвидатніших педагогів ХІХ століття зробив особливий внесок у розвиток вітчизняної педагогіки, заклав її наукові основи, створив цілісну педагогічну систему (концепцію). Він виступав як педагог-філософ, чітко розуміючи, що педагогіка може базуватися тільки на міцному філософському і природничонауковому фундаменті, на принципах народної педагогіки [2, с. 3].

Аналіз досліджень, присвячених вивченню специфіки процесу професійної підготовки вчителя на матеріалі педагогічної спадщині К. Ушинського свідчить, що ця проблема представлена в багатьох сучасних історико-педагогічних працях, підручниках, посібниках (М. Левківський, «Історія педагогіки» [3]; В. Кравець, «Історія української школи і педагогіки» [4]; І. Кривонос, «Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги» [5]; Л. Березівська, «Українська педагогіка в персоналіях» [6]).

У наукових публікаціях авторами висвітлюються різноманітні аспекти теорії і методики виховання школярів на засадах педагогічних ідей

К. Ушинського: духовно-релігійне виховання (Л. Галіцина, М. Прищак, О. Чиж, О. Кобрій, А. Кислий, О. Кисла), сімейне виховання (А. Гранкин, О. Неприцька, П. Щербань, А. Богущ, Г. Донець), естетичне виховання (В. Мосіяшенко, Т. Савілова, Л. Салатіна, В. Вергулова), моральне виховання (С. Заєць, Д. Огієнко, Т. Турчин, Т. Гелло), трудове виховання (Е. Салтанов, О. Савченко, П. Біліченко, С. Завацький, Н. Наконечна, Н. Слюсаренко), правове виховання (А. Стаканков, І. Криштак), фізичне виховання (С. Кондратюк, Т. Стеблянка, Е. Дорошенко, А. Цьось, В. Ликова, Г. Приходько).

В Україні останнім часом прокинувся науковий інтерес до творчих надбань Костянтина Дмитровича Ушинського, відбуваються науково-практичні конференції, семінари, педагогічні читання, присвячені творчому використанню педагогічної спадщини Костянтина Ушинського. Зокрема: «К. Д. Ушинський: актуальні проблеми української освіти і педагогічної науки» (2008, Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка), «Творча спадщина К. Д. Ушинського і сучасність» (2010, Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка). Науковці висвітлюють чимало питань професійної підготовки сучасного вчителя, неодноразово звертаючись до ідей видатного педагога: І. Стражнікова, Н. Юрченко (підготовка вчителя початкових класів), М. Гайдук, М. Герасименко, І. Мірошник (викладання іноземних мов у початковій школі) [2], Н. Носовець (порівняльний аналіз поглядів К. Ушинського й А. Макаренка щодо підготовки вчителя), І. Літяга (виховна система К. Ушинського в контексті змісту «Вступу до спеціальності»), О. Ланько (психолого-педагогічні засади викладання математики у молодших школярів на основі ідей Ушинського) [7]. Проте, як бачимо, серед цих наукових проблем немає спеціальних досліджень, які б були присвячені підготовці вчителя початкової школи до фізичного виховання молодших школярів у контексті педагогічних ідей Костянтина Ушинського.

Мета статті – проаналізувати зміст, шляхи, засоби та умови науково-практичної підготовки вчителів до фізичного виховання учнів за матеріалами програми з педагогіки для жіночих навчальних закладів, укладеної К. Ушинським.

Думки К. Ушинського про підготовку вчителів викладені у статтях «Про користь педагогічної літератури», «Три елементи школи», «Думка колезького радника К. Ушинського про проект реорганізації Гатчинського інституту», у програмах для жіночих навчальних закладів («Програма педагогічного курсу», «Програма педагогіки для спеціальних класів», «Програма педагогічного курсу для двох старших загальних класів»), працях («Проект учительської семінарії», «Педагогічна подорож по Швейцарії»), у передмові до книги «Людина як предмет виховання» та ін.

Найбільш ґрунтовно науково-практичні підходи підготовки вчителів

до фізичного виховання школярів К. Ушинський розробив у програмах з педагогіки для жіночих навчальних закладів Росії (Виховне товариство благородних дівиць і Санки-Петербурзьке Олександрівське училище).

Сутність понять «виховання», «фізичне виховання» К. Ушинський розкриває вже в перших главах «Педагогічної антропології». Автором слово «виховання» застосовується не тільки щодо людини, але й щодо тварин і рослин, а також до історичних суспільств, племен і народів, тобто до організмів усякого роду. А виховувати в найширшому розумінні слова означає сприяти розвитку певного організму з допомогою властивої йому поживи, матеріальної чи духовної [8, с. 53].

К. Ушинський вважав, що вивчення педагогіки передбачає попереднє знайомство учениць (слухачів) з устроєм і законами життя та розвитку людського організму як тілесного, так і душевного. На думку педагога, раціональне викладання педагогіки неможливе без опанування курсів фізіології і психології. Протягом другої половини XIX ст. у Росії викладачі педагогіки у жіночих навчальних закладах Росії формували у слухачок знання з фізіології та психології. Тому К. Ушинський, розробляючи новий проект програми педагогіки, висловив думку про запровадження у педагогічних навчальних закладах таких посад як спеціаліст-природознавець і спеціаліст із психології, котрі будуть викладати фізіологічну частину педагогіки (про фізичне виховання). Другу частину педагогіки, а саме курси розумово-морального виховання і дидактики – читатимуть викладачі педагогіки.

К. Ушинський вважав «корисним відокремити фізіологічну частину педагогіки і доручити її викладання частково викладачеві фізіології, а частково – медикові, приєднавши курс фізичного виховання до курсу гігієни» [9, с. 16].

У проекті «Програми педагогічного курсу для жіночих навчальних закладів» К. Ушинський вказував на причини, що спонукають вивчати фізіологічну частину педагогіки окремо.

1. Природознавець повинен викладати курс фізіології з практичною метою – зробити для слухачок можливим раціональне розуміння гігієнічних правил.

2. Викладання гігієни необхідно доручити медикові, оскільки тільки він може викладати цей предмет ґрунтовно, як слід.

3. При викладанні гігієни дівчатам порушуються такі питання, про які чоловікові говорити з дівчатами незручно, тому слід це робити жінкам-медикам.

4. Викладання правил фізичного виховання викладачем педагогіки, якщо він не є фізіологом чи медиком, (що може трапитися дуже рідко), буде завжди не просто безрезультатним, але навіть шкідливим, оскільки справжні знання, що ґрунтуються на засадах науки замінитимуться загальними фразами [9, с. 17].

Як бачимо, К. Ушинський назвав вагомі причини, через які розділ

(відділ) фізичного виховання не включається у зміст програми педагогіки . Педагог зазначав: «Я пропускаю цей розділ саме тому, що усвідомлюю всю важливість його вивчення майбутніми господарями, виховательками і матерями родин. Я визнаю за краще залишити тут цілковиту прогалину, ніж наповнити її нічого не вартим набором фраз, який, не даючи ніякої істотної користі, буде тільки приховувати істотний недолік і відсторонювати те поліпшення, яке рано чи пізно, але, без сумніву, увійде в систему жіночого виховання» [9, с. 17]. Отже, К. Ушинський вважав, що фізичне виховання має важливе значення. Він надає фізіологічній частині педагогіки наукового підґрунтя, статусу цілого комплексу анатомо-біологічних, фізіологічних, гігієнічних і медичних ґрунтовних знань. Із позицій сучасної педагогічної науки це прийнято називати міцними міжпредметними зв'язками.

Проте, незважаючи на зроблені зауваження щодо фізичного виховання, К. Ушинський радить розпочинати вивчення педагогіки з фізіологічного огляду, який є вступом до психології. На думку науковця, викладач педагогіки може не бути спеціалістом у фізіології, але він повинен бути настільки обізнаний із нею, щоб розуміти взаємозв'язок між психологічними і фізіологічними процесами [9, с. 17]. К. Ушинський рекомендував після вступного розділу, присвяченого загальному нарисові людського організму, включити до програми розділ про живлення і відновлення сил, які витрачаються під час психофізіологічних процесів, потім – розділи про органи чуттів та їхню діяльність (зір, слух тощо), а насамкінець – розділ про м'язи та м'язові рухи як прояви людських почуттів і людської волі.

К. Ушинський вважав, що коли учениці в педагогічних класах вже набудуть деяких знань із фізіології, тоді можна викласти їм найголовніші правила фізичного виховання, поділивши їх за предметами так: 1) правила щодо їжі; 2) щодо повітря; 3) щодо приміщення й одягу; 4) щодо м'язової діяльності; 5) щодо нервової діяльності [9, с. 36].

К. Ушинський досліджував проблему харчування школярів як педагогічну. У зміст програми з педагогіки для спеціальних класів жіночих навчальних закладів, зокрема до розділу «Фізичне виховання», включив відомості про харчування, значення різної їжі для організму, кількість їжі, своєчасність харчування; відмінність вікових особливостей виховання, особливостей їжі за кліматом, способом життя й фізичними особливостями організму; наслідки нестачі їжі, її якості, наслідки переїдання; педагогічні правила щодо кількості та якості їжі, часу харчування [9, с. 25].

К. Ушинський розкрив зміст латинської приказки: «Череву сите наукам не вчити». Педагог відзначив той факт, що люди, які надзвичайно багато їдять, водночас жваво працюють розумово. Можна визнати за факт, що всі здорові люди, які багато працюють розумово, їдять багато. Отже, справа не в кількості їжі, яку перетравлює шлунок. К. Ушинський переконував, що надмірне вживання їжі зменшує насолоду, яка виникає від

цього вживання. Якщо дитину завалюють їжею, то, розтягнувши їй шлунок, змушують нервовий організм працювати більше над засвоєнням харчів.

К. Ушинському був відомий німецький навчальний інститут (хороший освітній заклад), де «постійно тримали дітей напівголодними» [9, с. 315]. Діти цього інституту ні про що не говорили так охоче, як про булки, ковбаси тощо. Звичайно, у цьому винен був не так навчальний заклад, як колишнє, більш зніжене виховання дітей. Харчові обмеження, на думку К. Ушинського, сприяють розвиткові й укоріненню тілесних нахилів значно більше, ніж сама їжа.

К. Ушинський радив виховувати дитину так, щоб її думки та серце були якнайменше зайняті тим, що вона їсть і п'є, на чому сидить або лежить і загалом усім тим, до чого ми не бажаємо розвинути в неї схильність [9, с. 315]. Ушинський запропонував такі виховні правила:

1. Не слід привчати дитину їсти більше, ніж потрібно їй для здоров'я. Якщо ж учень, через нерозсудливість самих же вихователів, набув уже цієї звички, шкідливої в гігієнічному розумінні, то переборювати її поступово, потроху, майже непомітно зменшуючи кількість їжі, щоб швидким переходом не збудити жадібності в дитині й не пов'язувати її думки та почування з цією неплідною сферою діяльності.

2. Годувати дитину вчасно й достатньо, у жодному разі не доводячи її поживних прагнень до надто великої й тривалої інтенсивності.

3. Їжу вживати переважно одноманітну, наскільки така одноманітність допускається дієтетиною. Якість їжі не має щодо цього такого важливого значення, як її різноманітність: кашами та борщами можна так само переїдати, як і устрицями та омарами. При цьому не завадить пам'ятати, що всі діти, розпечені баченими насолодами вдома, стають справжніми ненажерами, вступивши в навчальні заклади, потрапивши до їх помірних, а інколи й суворого столу [9, с. 315–316].

К. Ушинський, розробляючи новий зміст професійно-педагогічної підготовки, у програму з педагогіки залучає вивчення актуальних проблем теорії і методики фізичного виховання школярів. Наприклад, вихованкам жіночих навчальних закладів подається загальне поняття про фізичне виховання, розкривається важливість його значення. К. Ушинський вказує на необхідність вивчення фізичних і фізіологічних явищ для розуміння вимог і правил фізичного виховання. Автором сформовано типологію фізіологічних явищ в організмі людини: органи і процеси життя рослинного (виключно процес живлення) та органи і процеси життя тваринного (мускули, органи чуттів, нервова система).

Важливого значення К. Ушинський у програмі надавав м'язовій системі в організмі. Майбутніх фахівців потрібно знайомити з будовою м'язів і їх діяльністю, необхідною для нормального розвитку людини. Із слухачками слід вивчати умови, які перешкоджають і сприяють правильному розвиткові м'язів. Крім цього, на думку Ушинського,

потрібно давати обґрунтовану оцінку способів життя дітей та дитячим іграм, розкрити педагогічне значення гімнастики, як важливого засобу фізичного виховання.

Зміцнення та збереження здоров'я школярів, як психічного, так і фізичного, К. Ушинський визначив одним із головних завдань фізичного виховання. У програму з педагогіки до розділу «Фізичне виховання» педагог увів комплекс знань, які повинні опанувати слухачки при вивченні теми «Нервова система»: будова та діяльність нервової системи, її особливості (млявість, збудженість, нервове подразнення, нервове виснаження), небезпечні наслідки нервового подразнення і нервової бездіяльності в дитячому віці, поганий вплив на нервову діяльність деяких поживних речовин.

У програмі К. Ушинським чітко визначено засоби фізичного виховання: вплив свіжого повітря, купання, гімнастики, різного способу життя, розумової і фізичної роботи – на дитячий організм. Важливе значення надається загальному відпочинкові (сон: фізіологічне значення, тривалість сну залежно від віку; необхідність частого відпочинку нервової системи).

У таблиці 1 подаємо зміст фахової підготовки з теорії і методики фізичного виховання, визначеної К. Ушинським у «Програмі педагогічного курсу для жіночих навчальних закладів» [9].

Таблиця 1

Зміст фахової підготовки із загальних основ фізичного виховання у жіночих навчальних закладах при вивченні курсу «Педагогіка»

№ п/п	Змістові лінії основ фізичного виховання	Змістове наповнення (характеристики)
1.	Загальні теоретичні основи фізичного виховання.	Загальне поняття про фізичне виховання; необхідність вивчення фізіологічних процесів в організмі; особливості харчування; діяльність м'язової та нервової систем; дитячі рухливі ігри, гімнастика і їх педагогічне значення; значення способу життя дітей у їх розвитку.
2.	Про м'язову діяльність, м'язовий процес.	Значення м'язової системи в організмі; будова м'язів і їхня діяльність; вплив мускульної діяльності на розвиток людини, співвідношення цієї діяльності та харчування; шкідливі та сприятливі умови правильного розвитку м'язів; рухи як джерело м'язових відчуттів, значення цих відчуттів у розвитку людини.
3.	Про нервову систему.	Будова і діяльність нервової системи; значення нервової системи для ростових і м'язових процесів; вплив засобів фізичного виховання (гімнастики, плавання, ігор), способу життя на нервову систему; вплив розумового та фізичного навантаження на нервову систему.

Таким чином, К. Ушинський ґрунтовно переглянув і визначив новий зміст професійно-практичної підготовки майбутніх учителів при вивченні педагогіки з метою визначення раціональних шляхів фізичного виховання школярів із залученням цілого комплексу наукових знань із фізіології, медицини, гігієни, психології.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямку – комплексний підхід до всебічного та гармонійного розвитку школярів у педагогіці К. Ушинського, розкриття значення і взаємозв'язку фізичного виховання учнів із іншими складовими виховного процесу – моральним, естетичним, трудовим, розумовим вихованням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Національна доктрина розвитку освіти [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/151.html> (25.03.2012).
2. Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка / Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка ; гол. ред. М. О. Носко. – Чернігів : ЧДПУ, 2008. – № 56. – 272 с. (Серія: педагогічні науки).
3. Левківський М. В. Історія педагогіки : навч.-метод. посібник / М. В. Левківський. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 190 с.
4. Кравець В. П. Історія української школи і педагогіки / В. П. Кравець. – Тернопіль [б. в.], 1994. – 388 с.
5. Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги / під заг. ред. А. М. Бойко. – К. : Професіонал. – 576 с.
6. Українська педагогіка в персоналіях : у 2 кн. / за ред. О. В. Сухомлинської. – К. : Либідь, 2005. – Кн. 1. – 624 с.
7. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка / Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка ; гол. ред. М. О. Носко. – Чернігів : ЧНПУ, 2010. – Вип. 79. – 268 с. (Серія: Педагогічні науки).
8. Ушинський К. Д. Твори в шести томах / К. Д. Ушинський. – К. : Рад. школа, 1952. – Т. 5. – 430 с.
9. Ушинський К. Д. Твори в шести томах / К. Д. Ушинський. – К. : Рад. школа, 1955. – Т. 6. – 616 с.